

INSON RUHIYATINI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18217079>

Oriental universiteti Tillar-2 kafedrası dotsenti

F.X. Muratxodjayeva

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tadqiqot inson ruhiyatini ifodalovchi til birliklarining milliy-madaniy xususiyatlarini chuqur va har tomonlama o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda insonning ichki kechinmalari, hissiy holatlari, ruhiy jarayonlari va psixologik holatini ifodalovchi leksik birliklar, frazeologizmlar, metaforalar hamda maqol va matallarning til tizimidagi o'rni va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu birliklarning shakllanishi va rivojlanishida xalqning tarixiy taraqqiyoti, an'ana va urfodatlar, diniy e'tiqodlari, milliy tafakkuri hamda madaniy qadriyatlarining ta'siri alohida e'tiborga olinadi. Jarayonida til va madaniyatning uzviy bog'liqligi, inson ruhiyati bilan bog'liq tushunchalarning milliy dunyoqarash asosida til vositasida ifodalanishi yoritib beriladi. Inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarning emotsional-ekspressiv bo'yqlari, baholovchanlik xususiyatlari hamda ramziy ma'nolari lingvomadaniy va psixolingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu birliklarning turli tillarda ifodalanishidagi umumiylik va farqli jihatlar qiyosiy-tavsifiy metodlar orqali aniqlanadi. Tadqiqot natijalari inson ruhiyatining til orqali milliy-madaniy talqinini ochib berishga xizmat qiladi hamda lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika va tarjima nazariyasi kabi sohalarining rivojiga muhim ilmiy-amaliy hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: inson ruhiyati, til birliklari, milliy-madaniy xususiyatlar, lingvomadaniyat, hissiy holat, emotsional-ekspressivlik, frazeologik birliklar, leksik-semantik tahlil, mentalitet, milliy tafakkur, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik, qiyosiy tahlil, madaniy qadriyatlar.

Zamonaviy tilshunoslikda til va inson omili, til va tafakkur, til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik masalalari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Til faqatgina aloqa vositasi bo'lib qolmay, balki xalqning asrlar davomida shakllangan ma'naviy dunyosi, milliy ong va tafakkurini mujassamlashtiruvchi murakkab ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Ayniqsa, inson ruhiyati bilan bog'liq tushunchalar va ularni ifodalovchi til birliklari xalqning dunyoni idrok etish usuli, qadriyatlar tizimi hamda ruhiy tajribasini yaqqol aks ettiradi. Shu bois inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarni milliy-madaniy nuqtayi nazardan tadqiq etish hozirgi lingvistik izlanishlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Inson ruhiyati nihoyatda murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, u quvonch, g'am, qo'rquv, hayajon, muhabbat, nafrat, umid, iztirob kabi turli xil hissiy va psixologik holatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu holatlar til vositasida ifodalanar ekan, ular har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy hayoti, urf-odatlar, diniy qarashlari va milliy mentaliteti bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Natijada bir qarashda umumiy bo'lib tuyulgan ruhiy holatlar turli tillarda turlicha obrazlar, metaforalar va frazeologik vositalar orqali ifodalanadi. Bu esa tilning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishda inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarning alohida ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bugungi kunda globalashuv va madaniyatlararo muloqot jarayonlarining jadallashuvi natijasida turli xalqlarning til va madaniyatini chuqur anglash ehtiyoji ortib bormoqda. Bunday sharoitda inson ruhiy holatlarini ifodalovchi birliklarni lingvomadaniy jihatdan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Chunki mazkur birliklarni to'g'ri anglash va talqin qilish tarjima jarayonida, madaniyatlararo kommunikatsiyada hamda chet tillarini o'qitishda muhim o'rin tutadi. Ruhiy holatlarni ifodalovchi birliklarning milliy rang-barangligi e'tiborga olinmasa, ma'no yo'qotilishi yoki noto'g'ri talqinlar yuzaga kelishi mumkin.

Mazkur tadqiqot inson ruhiyatini ifodalovchi leksik, frazeologik va paremiologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash va tahlil

qilishga qaratilgan. Tadqiqotda til va madaniyatning o'zaro ta'siri, ruhiy tushunchalarning milliy tafakkur asosida shakllanishi hamda ularning til tizimidagi ifodalanish mexanizmlari yoritib beriladi. Shuningdek, inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarning semantik, emotsional-ekspressiv va baholovchan xususiyatlari lingvomadaniy va psixolingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikning lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika hamda tarjima nazariyasi sohalarida muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qilishi kutiladi. Inson ruhiyatini ifodalovchi til birliklarining milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash va ilmiy jihatdan asoslab berishga qaratilgan bo'lib, unda zamonaviy tilshunoslikda qo'llaniladigan bir qator nazariy va amaliy metodlardan kompleks tarzda foydalaniladi. Tadqiqot metodikasi mavzuning ko'p qirrali xususiyatini hisobga olgan holda lingvokulturologik, psixolingvistik va kognitiv yondashuvlar uyg'unligiga asoslanadi.

Asosiy usullardan biri sifatida tavsifiy (deskriptiv) metod qo'llanilib, inson ruhiyatini ifodalovchi leksik birliklar, frazeologizmlar va paremiologik birliklar tizimli ravishda yig'iladi, tasniflanadi va tavsiflanadi. Ushbu metod yordamida ruhiy holatlarni ifodalovchi birliklarning shakliy-semantik xususiyatlari, ma'no ko'lami hamda emotsional-ekspressiv jihatlari aniqlanadi. Tadqiqotda lingvomadaniy tahlil metodi muhim o'rin tutadi. Ushbu

metod orqali til birliklarida mujassam bo'lgan milliy-madaniy axborot, ramziy ma'nolar, milliy mentalitet va qadriyatlar tahlil qilinadi. Inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarning madaniy konnotatsiyalari, ularning xalq urf-odatlarini, diniy e'tiqodlari va tarixiy tajribasi bilan bog'liqligi aniqlanadi. Shuningdek, qiyosiy (komparativ) metoddan foydalanish orqali inson ruhiy holatlarini ifodalovchi birliklarning turli tillardagi yoki bir til doirasidagi o'xshash va farqli jihatlari ochib beriladi. Bu metod milliy xususiyatlarning umumiy va o'ziga xos tomonlarini aniqlash, ruhiy tushunchalarning universal va milliy jihatlari ajratib ko'rsatishga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida semantik tahlil metodi asosida ruhiy holatlarni ifodalovchi birliklarning ma'no tuzilishi, ko'pma'nolilik, metaforik kengayish va semantik o'zgarishlar tahlil qilinadi. Bu orqali inson ruhiyatiga oid tushunchalarning til tizimida qanday shakllanishi va rivojlanishi yoritiladi. Bundan tashqari, psixolingvistik yondashuv asosida inson ruhiy holatlarini ifodalovchi birliklarning nutq jarayonida qo'llanishi, ularning subyektiv baholanishi va kommunikativ vazifalari o'rganiladi. Ushbu yondashuv til birliklarining inson ongida qabul qilinishi va emotsional ta'sir kuchini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqotda kognitiv tahlil metodi ham qo'llanilib, inson ruhiyatiga oid tushunchalarning konseptual tuzilishi, konseptlar tizimi va ularning til orqali modellashtirilishi o'rganiladi. Bu metod ruhiy holatlarni

ifodalovchi birliklarning orqasida yotgan konseptual metaforalar va kognitiv modellarni aniqlashga xizmat qiladi. Tadqiqot materiali sifatida badiiy adabiyot namunalari, xalq og'zaki ijodi, ommaviy axborot vositalari matnlari hamda izohli va frazeologik lug'atlardan keng foydalaniladi. Olingan natijalar umumlashtirilib, ilmiy xulosalar chiqariladi hamda tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati asoslab beriladi.

Tadqiqot natijasida inson ruhiyatini ifodalovchi til birliklarining milliy-madaniy xususiyatlari tizimli va kompleks tarzda aniqlandi hamda ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot davomida olingan natijalar til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlab, inson ruhiy holatlarini ifodalovchi birliklar xalqning milliy dunyoqarashi va mentalitetini aks ettiruvchi muhim lingvistik vosita ekanligini ko'rsatdi.

Birinchidan, tahlillar shuni ko'rsatdiki, inson ruhiyatini ifodalovchi leksik birliklar oddiy nominativ ma'nodan tashqari, kuchli emotsional-ekspressiv va baholovchan xususiyatga ega. Masalan, quvonch, g'am, qo'rquv, hayajon, iltirab kabi ruhiy holatlarni ifodalovchi so'zlar ko'pincha xalqning madaniy tajribasi asosida shakllangan obrazlar orqali ifodalanadi. Bunday birliklarda milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy munosabatlar aks etib, ularning semantik tuzilishida madaniy konnotatsiyalar ustuvorlik qiladi. Bu holat ruhiy tushunchalarning til orqali nafaqat ifodalanishi, balki

baholanishi ham milliy xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ikkinchidan, tadqiqot jarayonida inson ruhiyatini ifodalovchi frazeologik birliklar alohida tahlil qilinib, ularning milliy-madaniy jihatdan yanada boy va obrazli ekanligi aniqlandi. Frazeologizmlar tarkibida qo'llaniladigan somatik (tana a'zolari bilan bog'liq), rang, tabiat hodisalari va diniy tushunchalarga oid komponentlar xalqning ruhiy tajribasini aks ettiruvchi ramziy vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, yurak, ko'ngil, jon, dil kabi komponentlar orqali insonning ichki kechinmalari milliy tafakkurga xos tarzda ifodalanadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bunday birliklarning aksariyati to'g'ridan-to'g'ri tarjimaga mos kelmaydi va ularni to'g'ri talqin qilish uchun lingvomadaniy bilim zarur. Uchinchidan, paremiologik birliklar — maqol va matallar tahlili inson ruhiyatiga oid tushunchalarning xalq donoligi va axloqiy qarashlari bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Maqollarda ruhiy holatlar ko'pincha hayotiy tajriba, sabr, matonat, qanoat, umid kabi tushunchalar bilan uyg'un holda beriladi. Bu esa inson ruhiyatining baholanishi milliy axloqiy me'yorlar asosida amalga oshirilishini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, paremiologik birliklar ruhiy holatlarni nafaqat tasvirlaydi, balki ularni ijtimoiy va axloqiy jihatdan tartibga soluvchi vosita vazifasini ham bajaradi. To'rtinchidan, qiyosiy tahlil natijalari inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarda universal va milliy xos jihatlar mavjudligini aniqlash imkonini berdi.

Ba'zi ruhiy holatlar (masalan, quvonch, qo'rquv, g'am) barcha tillar va madaniyatlar uchun umumiy bo'lsa-da, ularning til orqali ifodalanish shakllari, obrazlari va semantik rang-barangligi milliy xususiyatga ega ekanligi aniqlandi. Bu holat inson ruhiyati universal bo'lsa-da, uning til orqali konseptuallashuvi va verbalizatsiyasi milliy tafakkur bilan belgilanishini ko'rsatadi. Beshinchidan, kognitiv tahlil natijalariga ko'ra, inson ruhiyatini ifodalovchi birliklar ortida muayyan konseptual modellar va metaforalar yotadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari inson ruhiyatini ifodalovchi til birliklari til tizimida alohida lingvomadaniy qatlamni tashkil etishini, ularning semantik va funksional xususiyatlari milliy-madaniy omillar bilan belgilanishini ko'rsatdi. Olingan xulosalar lingvokulturologiya, psixolingvistika va tarjima nazariyasi uchun nazariy asos bo'lib, madaniyatlararo muloqot jarayonida inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarni to'g'ri anglash va talqin qilishga xizmat qiladi.

Olingan natijalar inson ruhiyatini ifodalovchi til birliklarini o'rganishda lingvomadaniy yondashuvning muhim va zarur ekanligini yaqqol namoyon etdi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan dalillar shuni ko'rsatadiki, ruhiy holatlarni ifodalovchi leksik, frazeologik va paremiologik birliklar faqat psixologik tushunchalarni nomlash bilangina cheklanmay, balki muayyan xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini o'zida

mujassamlashtiradi. Shu nuqtayi nazardan, inson ruhiyatiga oid birliklarni faqat til tizimi doirasida emas, balki madaniy va kognitiv kontekstda talqin etish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi. Tadqiqot natijalari avvalgi ilmiy qarashlar bilan qiyoslanganda, inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarning milliy xususiyatlari, ayniqsa frazeologik va paremiologik qatlamda yanada yaqqol namoyon bo'lishini tasdiqladi. Ayrim tadqiqotlarda ruhiy holatlar ko'proq universal kategoriya sifatida talqin qilingan bo'lsa, mazkur ish ularning til orqali ifodalanishida milliy tafakkur va madaniy stereotiplar muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Bu holat til va tafakkur o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni yanada chuqurroq anglash imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqot davomida kognitiv va psixolingvistik yondashuvlarning uyg'un qo'llanilishi inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarning ichki semantik mexanizmlarini ochib berishga xizmat qildi. Ruhiy holatlarning konseptual metaforalar orqali ifodalanishi inson ongida mavhum tushunchalarni idrok etish va tizimlashtirish jarayonining til bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Bu jihat tadqiqot natijalarining nazariy ahamiyatini oshirib, ularni kognitiv tilshunoslik doirasida ham muhokama qilish imkonini yaratadi.

Muhokama jarayonida tarjima va madaniyatlararo kommunikatsiya masalalari ham alohida e'tiborga olindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inson ruhiyatini ifodalovchi milliy-

madaniy birliklarni so'zma-so'z tarjima qilish ko'pincha ma'no yo'qotilishiga yoki noto'g'ri talqinga olib keladi. Shu sababli bunday birliklarni tarjima qilishda lingvomadaniy moslashtirish, ekvivalent izlash va kontekstual tahlil muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holat tadqiqotning amaliy ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot inson ruhiyatini ifodalovchi til birliklarining milliy-madaniy xususiyatlarini tizimli va kompleks tarzda yoritib berdi. Tadqiqot natijalari inson ruhiy holatlari universal psixologik hodisa bo'lishiga qaramay, ularning til orqali ifodalanishi va baholanishi har bir xalqning milliy tafakkuri, madaniy qadriyatlari va tarixiy tajribasi bilan bevosita bog'liq ekanligini tasdiqladi. Inson ruhiyatini ifodalovchi leksik, frazeologik va paremiologik birliklar tilning alohida lingvomadaniy qatlamini tashkil etib, milliy dunyoqarashning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida qo'llanilgan lingvomadaniy, kognitiv, psixolingvistik va qiyosiy metodlar inson ruhiyatiga oid tushunchalarning semantik tuzilishi, emotsional-ekspressiv xususiyatlari hamda madaniy konnotatsiyalarini aniqlash imkonini berdi. Olingan xulosalar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor ilmiy asosda tasdiqlab, inson ruhiyatini ifodalovchi birliklarni o'rganishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatdi. Mazkur tadqiqot natijalari

lingvokulturologiya, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik va tarjima nazariyasi sohalarida muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, kelgusida inson ruhiyatiga oid konseptlarni turli tillar va madaniyatlar doirasida qiyosiy o'rganish uchun mustahkam ilmiy asos bo'lib

xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot xulosalari oliy ta'lim muassasalarida tilshunoslik fanlarini o'qitishda, tarjima amaliyotida hamda madaniyatlararo muloqot jarayonida samarali foydalanish imkoniyatiga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Саидова Н. (2015). Лингвокогнитивные аспекты семантики эмоциональных концептов в узбекском языке. Тошкент: Фан. (sahifa 45-52)
2. Ҳайдаров У. (2018). Инсон руҳиятини ифодаловчи лексиканинг семантик хусусиятлари. Тошкент: Фан ва технология. (sahifa 78-85)
3. Karimova S. (2020). Cognitive Analysis of Emotional Vocabulary in Uzbek. Tashkent: Science Press. (p. 112-118)
4. Muratkhodjaeva F. H., Yuldasheva N. E., va boshqalar. Conversation in English Uzbek Languages and its Cognitive Features as a Linguistic — ingliz va o'zbek tillaridagi nutq va kognitiv xususiyatlar tahlili (2024)
5. Xotamovna, M. F. (2025). INSON RUHIYATI FENOMENOLOGIYASI VA UNIFODA ETISHNING LISONIY VOSITALARI. IMRAS, 8(5), 4-9.
6. Yo'ldosheva, F. N., & Muratxodjayeva, F. X. (2025). KOGNITIV MOSLASHUV VA PSIXOLINGVISTIK JARAYONLAR. Continuing education: international experience, innovation, and transformation, 1(6), 66-71.
7. Муратходжаева, Ф. Х. (2019). Иностранные языки и перевод. NovaInfo. Ru, (110), 52-53.
8. Azatbayevna, R. M., & Muratxodjayeva, F. X. (2025). O 'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI REALIYALARNI TARJIMADA IZCHIL UZATISH: PRAGMATIK VA SEMANTIK YONDASHUVLAR ASOSIDA TAHLIL. Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology, 2(4), 48-52.
9. Muratkhodjaeva, F. H. (2025). PHENOMENOLOGY OF THE HUMAN PSYCHE AND LINGUISTIC MEANS OF ITS EXPRESSION. IMRAS, 8(4), 151-156.